

KONTRABANDOS EKONOMINĖS PRIELAIDOS IR PASEKMĖS

Doc. dr. Vladas Rimkus
 Mykolo Romerio universiteto
 Ekonomikos ir finansų valdymo fakulteto
 Tarptautinės prekybos ir muitų katedra
 Ateities g. 20, 08303 Vilnius
 Tel. +370 651 57 856
 El. p. v.rimkus@mruni.eu

Straipsnyje analizuojamas kontrabandos fenomenas, turintis didelę įtaką šalies ekonominiams ir socialiniams procesams. Kontrabandos tema siejama su mokesčių vengimu ir mokesčių nemokėjimu, aptariamas teorinis šios problemos aspektas. Pateikiamos konkrečios kontrabandos charakteristikos, analizuojamas ryšys tarp didėjančių vartojimo mokesčių bei kontrabandos paplitimo ir valstybės biudžeto patiriamų nuostolių dėl nesurinktų mokesčių. Straipsnio pabaigoje formuluojamas svarbiausias ekonominės ir socialinės šio proceso pasekmės.

IŽANGA

Nuolatos egzistuojantis kontrabandos fenomenas lemia didelį visuomenės ir valdžios dėmesį šiai problemai. Kontrabanda – sudėtinė šešėlinės ekonomikos dalis, o pati šešėlinė ekonomika nėra nei naujas, nei tik kokias nors ekonominei sistemai būdingas reiškinys. Nors valstybė visuomet stengiasi nubrėžti ekonominę bei teisinę ribą tarp oficialaus ir šešėlinio ūkio sektorių, tačiau šis dvilypumas glaudžiai susijęs su pačia valstybės egzistencija – be valstybės nebūtų ir šešėlinės ekonomikos. Šešėlinė ekonomika atsirado iškart, kai tik valstybė uždėjo ant dirbančiųjų „tvirtą ranką“, administruodama ir normuodama jų veiklą. Šešėlinės veiklos aktyvumas visais laikais priklausė nuo valstybės ekonominės politikos, šalyje galiojančių įstatymų ir visuomenės požiūrio į juos. Darbo motyvacija oficialiajame ekonomikos sektoriuje dažnai būna silpna, ją dar sumažina didelės pajamos neoficialioje ekonomikoje.

Visuomenės narių mąstysenos pokyčiai taip pat iš dalies lemia perėjimą į šešėlinę veiklą. Įvertinus valstybės ekonominės politikos, šalies ir šeimos padėtį, keičiasi visuomenės narių nuostatos. Šių veiksmų reikšmė ypač išauga beveik neišvengiamo ekonomikos nuosmukio pereinamojoje stadijoje. Čia išskirtinas aspektas, kad nuosmukio metu atsiranda daugiau paskatų ekonomikos subjektams pereiti į nelegalios veiklos sritį, kuri to meto situacijoje vertinama kaip būtinybė.

Šešėlinė veikla, iš vienos pusės, padidina atskirų individų pajamas, bet, iš kitos pusės, sumažina valstybės pajamas. Lietuvoje ir kitose šalyse atliktų tyrimų duomenimis, šešėlinės ekonomikos ir jos sudėtinės dalies – kontrabandos – lygis yra aukštas ir turi didelę įtaką šalies ekonomikai.

TEORINIS PROBLEMO ASPEKTAS

Pagrindinė kontrabandos varomoji jėga yra siekimas išvengti mokesčių mokėjimo ir tuo pat metu gauti papildomos naudos. Nagrinėdamos mokesčių problematiką Lietuvoje straipsnio [1, 88] autorės pažymi, kad pagal veiklos legalumą skiriami du mokesčių nemokėjimo būdai – mokesčių vengimas ir mokesčių nemokėjimas. Manoma, kad mokesčių vengimas nėra neteisėta veikla, nes vengiant mokesčių naudojamos įstatymų spragos, nepažeidžiant pačių įstatymų. Mokesčių nemokėjimas yra neteisėta veikla.

F. A. Cowellas (1985) savo darbe „The economic analysis of tax evasion“ pažymi, kad šias dvi sąvokas galima atskirti pasinaudojus tikrumo lygiu – vengimas yra tada, kai išaiškinus mokesčių vengimo faktą, ekonominis subjektas negali būti patrauktas atsakomybėn, o mokesčių nemokėjimas palieka neužtikrintumo jausmą, nes išaiškėjus sukčiavimams, iš jo bus pareikalauta sumokėti mokesčius.

Nesąžiningam mokesčių nemokėjimui priskiriama įvairi veikla. Įprasčiausia mokesčių nemokėjimo forma yra pajamų slėpimas. Galimybė nuslėpti pajamas priklauso nuo to, kokia veiklos rūšimi individas užsiima. Sprendimui nemokėti mokesčių įtakos turi ir tai, kokia yra patikros tikimybė ir galima bauda, asmeninės mokesčių mokėtojo savybės bei socialinės normos.

Įvertinti mokesčių nemokėjimo lygį yra sudėtinga, sunku apibrėžti, kaip tai turėtų būti daroma. Dėl šios veiklos neteisėtumo ir persekiojimo baimės mokesčių nemokėjimas negali būti nustatytas oficialiosios statistikos. Taigi, mokesčių nemokėjimas yra labai susijęs su neapskaitoma (šešėline) ekonomika.

Mokesčių nemokėjimo lygį lemia kiekvieno individo priimamas sprendimas, mokėti mokesčius ar ne. Todėl naudinga išnagrinėti, kaip priimamas šis sprendimas. Priimdamas sprendimą nemokėti mokesčių, individas susiduria su nerimu, kadangi mokesčių nemokėjimas yra nelegali veikla, o atskleidus sukčiavimą jam gresia bausmė. Pradinį supratimą apie šio sprendimo priėmimo procesą suteikia nusikaltimo ekonomika (angl. *economics of crime*).

Pagal žemiau pateikiamą mokesčių nemokėjimo modelį analizuojama, kas lemia individo apsisprendimą rizikuoti ir nemokėti mokesčių arba elgtis sąžiningai [2, 221].

Sprendimas nemokėti mokesčių suteikia rizikuoti nebijančiam asmeniui pasirinkimo laisvę. Daroma prielaida, kad apmokestinamos pajamos yra Y , mokesčio norma – t . Mokesčių mokėtojas gali užtikrintai turėti $(1-t)Y$ pajamų, jeigu deklaruoja tikrą turimų pajamų dydį ir moka mokesčius. Jeigu asmuo nemoka mokesčių, daroma prielaida, kad su tikimybe p jis bus pagautas ir turės sumokėti baudą F . Numatoma vengimo strategijos vertė yra tokia:

$$E(V) = p(Y - F) + (1 - p)Y \quad (1)$$

Jei ši laukiama vertė viršys $(1-t)Y$ vertę, asmuo nemokės mokesčių.

Tai daugiau teoriniai modelio lygmens samprotavimai, dažnai susilaukiantys kritikos. M. W. Spiceris [3, 89] teigė, kad sprendimą nemokėti mokesčių lemia ne maksimizavimo strategijos, o apytikriai vertinimai. Todėl tikslūs skaičiavimai, kurie remiasi neteisėtos veikos nustatymo tikimybe bei baudos dydžiu, nėra tikslingi. Tyrimai rodo, kad skaičiuojant neteisėtos veikos nustatymo tikimybę, daugiausia įtakos turi praeityje atliktų tikrinimų skaičius (t. y. individo patirtis). Asmenys, priimančys sprendimą dėl mokesčių, skaičiuoja ne tikrą neteisėtos veikos nustatymo tikimybę, bet patį paprasčiausią atsitiktinumą.

M. W. Spiceris atkreipia dėmesį į įstatymų laikymosi normas (angl. *norms of complian*). Tai reiškia, kad asmens priimamą sprendimą nemokėti mokesčių veikia fiskalinės sistemos teisingumo supratimas ir individo draugų, vengiančių mokėti mokesčius, skaičius.

Siekdamas sudaryti realesnį mokesčių nemokėjimo modelį, M. W. Spiceris įtraukė į sprendimo priėmimo procesą jį lemiančias psichologines „sąnaudas“ (dvasinį nepasitenkinimą). Tai reiškia, kad mokesčių mokėtojas vengia mokesčių tol, kol laukiama nauda viršija numanomus nuostolius dėl baudų ir psichologines sąnaudas, susijusias su mokesčių nemokėjimu.

Apibendrinant galima išskirti tris svarbiausius veiksnius, kurie lemia vienokį ar kitokį elgesį – įstatymų laikymąsi arba mokesčių nemokėjimą, – tai požiūris į mokesčius, mokesčių suvokimas, individo asmeniniai bruožai.

Slepiančiai mokesčius jaučia įvairaus lygio nerimą ir savigraužą. Neteisėtos veikos atskleidimas kai kuriems asmenims būtų didelė trauma, galinti labai pakenkti jų įvaizdžiui. Kitiems tai būtų tik nereikšmingas nepatogumas. Vis dėlto matematinuose modeliuose dažniausiai neatsižvelgiama į nepiniginę patikrinimo ir bausmės sąnaudas. Pasitelkus „mažiau ekonominių“ požiūrį į mokesčių nemokėjimo problemą, pastebėta, kad be patikrinimo tikimybės ir numanomų baudos, nemažą įtaką sprendimo priėmimui turi tai, ar asmens aplinka mokesčių nemokėjimui pritaria, ar ne (t. y. kitų visuomenės narių nuomonė). Sprendimas nemokėti mokesčių nėra priimamas izoliuotai, bet atsižvelgiant į esamas socialines normas bei visos visuomenės, kurioje gyvena sprendimą priimančias asmuo, elgesį.

Šešėlinės ekonomikos ir jos sudėtinės dalies – kontrabandos – mastas yra siejamas su mokestinės naštos dydžiu. Šį sąryšį tyrinėja daugelis ekonomistų, pvz., [4]. Viena iš labiausiai paplitusių mokesčių politikos koncepcijų šiandien žinoma kaip Lafero kreivė, kurią išpopuliarino amerikiečių ekonomistas Arthuras Lafferis – tai sveiku protu pagrįsta nuomonė, kad didinant mokesčių tarifus apsunkinami mokesčių mokėtojai ir ekonomika gali taip nukentėti, kad sumažės mokestinės pajamos. Lafero kreivė rodo, kad egzistuoja ribinis mokesčių tarifas, kurį padidinus labai sparčiai mažėja mokesčių pajamos. Asmenys reaguoja į mokesčius – taip yra dėl to, kad negali būti tokio mokesčio, kuris visiškai nepakeistų rinkos. Didinant mokesčius, asmenys verčiami keisti savo elgseną. Svarbiausia to pasekmė – mokesčių vengimas.

ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS LIETUVOJE MASTAS IR STRUKTŪRA

Šešėlinis verslas reiškiasi įvairiomis formomis. Ekonomikos teorijoje yra įvairių siūlymų, kokiais kriterijais remiantis konkrečią veiklą galima priskirti šešėlinės veiklos sričiai. Tai gali būti, pavyzdžiui, teisiniai kriterijai – šešėlinės veiklos įmonės teisiškai neregistruojamos, šios veiklos subjektai neregistruojami kaip mokesčių mokėtojai. Galimi ir kiti kriterijai. Tačiau daugelis ekonomistų pritaria statistinei šio klausimo traktuotei. Pagal ją šešėlinei ekonomikai priskirtina veikla, nepatenkanti į oficialiąją statistinę apskaitą.

Siekdama pilnai apskaičiuoti bendrąjį vidaus produktą, šalies oficialioji statistika kasmet vertina šešėlinio verslo, oficialiojoje statistikoje vadinamo neapskaitoma ekonomika, mastą. Vertinant neapskaitomos ekonomikos mastą, išskiriami trys oficialiai neapskaitytos ekonomikos sektoriai – formalusis, neformalusis ir nelegalusis. Formaliajam sektoriui priskiriama veikla, kuri yra leidžiama, tačiau oficialiose įmonių ataskaitose nefiksuoja arba fiksuojama ne visa, siekiant išvengti mokesčių mokėjimo ar įmokų socialinės apsaugos sistemai išlaikyti ir pan. Neformaliajam neapskaitomos ekonomikos sektoriui priskiriama ne korporuotų įmonių, t. y. įmonių, priklausančių vienam savininkui, dažnai šeimai, veikla – gamyba namų ūkyje, gamyba ne tik pardavimui, bet ir ūkio reikmėms, smulki prekyba kioskuose ar turguose. Nelegaliam neapskaitytos ekonomikos sektoriui priskiriama neteisėta ekonominė veikla, apimanti prekių gamybą ir kitą įstatymų draudžiamą veiklą. Šiai sričiai priskiriama ir veikla, kuri tampa nelegali, jeigu gamintojas neturi reikiamo leidimo gaminti prekę ar teikti paslaugas. Šiam sektoriui priskiriama narkotikų gamyba ir pardavimas, kontrabandos gabenimas, nelegali prostitucija ir kita. Išsamų oficialiai neapskaitytos ekonomikos tyrimą Lietuvoje atliko Statistikos departamentas 2002–2003 m.

1 lentelė. Neapskaitytos ekonomikos sukurta bendroji pridėtinė vertė (BPV) 2002 m.

Veiklos rūšis	Neapskaityta sukurta BPV, mln. Lt	Neapskaitytos BVP dalis, palyginti su šalies BPV, proc.
Žemės ūkis, medžioklė ir iškininkystė	100,0	3,1
Žuvininkystė	25,8	60,2
Išgaunamoji ir apdirbamoji pramonė	1760,0	19,4
Elektros, dujų ir vandens tiekimas	58,5	3,1
Statyba	1403,9	47,8
Didmeninė ir mažmeninė prekyba	2918,9	35,8
Viešbučiai ir restoranai	216,6	29,1
Transportas, sandėliavimas ir ryšiai	1258,7	20,2
Nekilnojamasis turtas, nuoma	1224,3	32,0
Švietimas	69,3	2,5
Sveikata ir socialinė rūpyba	60,6	3,9
Kita komunalinė ir aptarnavimo veikla	473,8	31,1
Privatūs namų ūkiai su samdytu personalu	11,2	19,8
Iš viso	9581,7	21,0

Šaltinis: [7, 87].

Tyrimas atskleidė, kad santykinai didžiausia neapskaitytos ekonominės veiklos dalis yra žuvininkystės, statybos ir prekybos versle. Absoliučia išraiška didžiausia neapskaitytos ekonominės veiklos dalis yra prekyboje, išgaunamojoje ir apdirbamojoje pramonėje, statyboje, taip pat transporto, sandėliavimo ir ryšių sektoriuose bei nekilnojamojo turto versle.

Neapskaityto bendrojo vidaus produkto dalis 2002 m. sudarė 18,9 proc. bendros BVP apimties [7, 88]. Tyrimas parodė, kad prekybos versle dažniausiai slepiamų prekių grupės yra alkoholiniai gėrimai – nurodė 50 proc. apklaustų ekspertų, tabako gaminiai – 46,7, drabužiai – 40, buitinė technika – 36,7 proc. Dauguma (90 proc.) apklaustų respondentų nurodė, kad dideli mokesčiai yra svarbiausia priežastis, kodėl yra slepiama prekybos apyvarta [7, 31]. Įdomūs rezultatai gauti tiriant alkoholio rinką. Iš bendros suvartotos degtinės ir kitų stiprių gėrimų apimties 53,5 proc. sudaro legaliai pagaminta degtinė, 21,6 proc. – namų gamybos, 24,9 proc. – kontrabandinė degtinė [7, 68].

Tikslinga išsamų neapskaitytos ekonominės veiklos tyrimą Lietuvoje atlikti dar kartą, ekonominės krizės laikotarpiu. Tai patikslintų nelegalios ekonomikos mastą bei struktūrines charakteristikas ir suteiktų galimybę efektyviau spręsti šešėlinės ekonomikos problemas dabartiniu laikotarpiu ir ateityje.

KAI KURIOS KONTRABANDOS LIETUVOJE CHARAKTERISTIKOS

Kontrabanda Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse aptariama 199 straipsnyje [8]. Pirmoje šio straipsnio dalyje teigiama, kad tas, kas gabendamas per Lietuvos Respublikos valstybės sieną privalomus pateikti muitinei daiktus, kurių vertė viršija 250 MGL dydžio sumą, nepateikė jų muitinės kontrolei ar kitaip išvengė šios kontrolės, yra baudžiamas. Antroje straipsnio dalyje kalbama apie draudimą neturint reikiamų leidimų įvežti šaunamuosius ginklus, narkotines ar psichotropines medžiagas. Su kontrabandos sąvoka susijęs ir 199⁽¹⁾ straipsnis „Muitinės apgaulė“. Jame sakoma, kad tas, kas iš Europos Sąjungos valstybės narės į Lietuvos Respubliką įvežė privalomus pateikti muitinei daiktus, kurių vertė viršija 250 MGL dydžio sumą, ir jų nepateikė Lietuvos Respublikos ar kitos Europos Sąjungos valstybės narės muitinės kontrolei ar kitaip šios kontrolės išvengė, yra baudžiamas.

Pagrindinę kontrabandos dalį sudaro akcizinės prekės – alkoholis, tabakas ir kuras. Viena iš kontrabandos prižasčių yra didelis kainų skirtumas Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse, iš kurių vežama kontrabanda. Pavyzdžiui, pastaruoju metu išpopuliarėjusių cigarečių „Jing Ling“ blokas (10 pakelių) Rusijoje kainuoja apie 10 litų. Kontrabanda atgabentas toks pat kiekis šių rūkalų Lietuvos juodojoje rinkoje „iš pirmų rankų“ parduodamas už maždaug 25 litus, o nelegaliai išgabentas ir perparduodamas Jungtinėje Karalystėje – už 55 litus.¹ Tokios pačios klasės cigarečių pakelis oficialiai rūkalais prekiaujančiose parduotuvėse ir prekybos centruose kainuoja apie 5 litus. Panašus kainų skirtumas yra ir tarp kontrabanda įvežamų cigarečių iš Baltarusijos bei Lietuvoje teisėtai parduodamų cigarečių.

Š. m. balandžio mėn. pradžioje litras A95 markės benzino Lietuvoje kainavo apie 4,10 lito, litras A92 markės benzino Baltarusijoje tuo pačiu metu – apie 2,5 lito.²

Pernai, 2009 m., Rusijoje 0,5 l degtinės butelio kaina neviršijo 5 litų. Nuo š. m. sausio 1 d. degtinė pabrango beveik dvigubai. Kontrabandinė rusiška degtinė Lietuvoje kainuoja 11–13 litų. Pigi rusiška degtinė nebėra populiari prekė, kaip pernai ar anksčiau. Į Lietuvą iš Rusijos dabar daugiau gabenamos cigaretės ir degalai.³

Su Rusijos Federacija ir Baltarusija Lietuva turi ilgiausią sausumą einančią sieną iš visų ES valstybių. Su Rusijos Federacija sienos ilgis yra 227 km, su Baltarusija – 502 km. Tai viena iš prižasčių, lemiančių kontrabandos mastą šalyje.

Per 2009 m. Lietuvos muitinėje sulaikyta 120,5 mln. vnt. cigarečių, kurių vertė – daugiau nei 25 mln. litų. Palyginti su tuo pačiu 2008 m. laikotarpiu, sulaikytų cigarečių kiekis išaugo 87 proc. Kaip ir anksčiau, į Vakarų Europos juodąją rinką gabenama cigarečių kontrabanda Lietuvą daugiausia pasiekia iš Rusijos Federacijos Kaliningrado srities ir Baltarusijos. Per 2009 m. pasienyje su Baltarusija Lietuvos muitinė sulaikė 63,15 mln. vnt. kontrabandinių cigarečių – 52 proc.

viso šiemet sulaikyto kiekio, pasienyje su Rusijos Federacija – 28 proc. viso šiemet sulaikyto kiekio.⁴ Per penkis pirmuosius 2010-ųjų mėnesius Lietuvos muitinė jau sulaikė 101 mln. vnt. nelegalių rūkalų. Tai sudaro apie 84 proc. visų pernai Lietuvos muitinės sulaikytų kontrabandinių cigarečių. Šie duomenys rodo, kad kontrabandos spaudimas Lietuvos akcizinių prekių rinkai nemažėja.⁵

Kontrabanda įvežamų prekių kainų skirtumai paprastai susidaro dėl akcizų skirtumų Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse, iš kurių vežamos tos prekės. Dideli mokesčiai didina motyvą užsiimti kontrabandinių prekių gabenimu. Šiuo metu, pavyzdžiui, šalyje akcizo mokestis sudaro apie 35 proc. benzino kainos ir apie 60 proc. pigiausios degtinės kainos. Akcizų tarifai alkoholiui, tabakui ir kuro produktams derinami ES mastu. Nustatomi minimalūs tarifai, kuriuos ES valstybė narė privalo pasiekti. Pvz., Lietuva įsipareigojo, kad akcizas 1000 litrų bešviniam benzinui nuo 2008 iki 2011 m. bus nemažesnis nei 1116 litų. Šiuo metu faktinis akcizo benzinui lygis yra 1500 litų ir viršija įsipareigojimą 34,4 proc. Tai rodo, kad dabartinė akcizų politika nėra nulemta Lietuvos įsipareigojimų Europos Sąjungai. Tiesiog keliant mokesčius siekiama didesnių įplaukų į šalies biudžetą.

KONTRABANDOS EKONOMINĖS PASEKMĖS

Augant akcizams, didėja skirtumai tarp prekių kainų Lietuvoje ir kaimyninėse valstybėse, mažėja akcizinių prekių pardavimų šalies legalioje prekyboje, didėja pajamos iš prekybos kontrabandinėmis prekėmis, daugėja paskatų užsiimti kontrabandine veikla.

Kaip parodė minėtas oficialiai neapskaitytos ekonomikos tyrimas, apie pusę suvartotos degtinės ir kitų gėrimų kiekio sudaro legaliai pagaminta degtinė, maždaug po ketvirtį – namų gamybos ir kontrabandinė degtinė. Tabako gaminių pagrindiniai šaltiniai yra legali ir kontrabandinė prekyba tabako gaminiiais.

¹ http://www.pasienis.lt/lit/Padaugejo_uzkardytos_kontrabandos_atveju/3249

² Vilniečius maitina ir Baltarusija, Lietuvos rytas, 2010 m. balandžio 3 d.

³ Rusiškos degtinės turguje apstu, Lietuvos rytas, 2010 m. vasario 9 d.

⁴ Muitinės 2009 metų veiklos rezultatai, <http://www.cust.lt/lt/rubric?rubricID=849>

⁵ <http://www.cust.lt/lt/article?articleID=8470>

2 lentelė. Suvartotų tabako gaminių bei alkoholinių gėrimų kiekis, tenkantis vienam Lietuvos gyventojui

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Cigarečių, pakeliais po 20 vnt.*	57	59	60	61	60	40
Absoliutaus (100%) alkoholio, litrais**	10,4	10,7	11,0	11,4	11,4	10,9

* Parduota mažmeninėje prekyboje.

** Įskaitant nelegalių alkoholinių gėrimų vartojimą.

Šaltinis: Statistikos departamento duomenys.

2009 m. mažmeninėje prekyboje tabako gaminių parduota už 805,8 mln. litų, arba 31 proc. mažiau (palyginamosiomis kainomis) nei 2008 m. 2009 m., palyginti su 2008 m., tabako gaminių mažmeninės kainos padidėjo 26,1 proc. Cigarečių kainų augimą lėmė 2009 m. dukart didinti akcizo (nuo kovo ir rugsėjo 1 d.) ir pridėtinės vertės mokesčio (nuo sausio ir rugsėjo 1 d.) tarifai. Daugiausia – 35,1 proc. – pabrango ketvirtajam, pigiausiųjų, cigarečių kainų segmentui priklausančios cigaretės su filtru.

2009 m., palyginti su 2008 m., spirituotų alkoholinių gėrimų gamyba sumažėjo 32,7 proc. 2009 m. parduota 3,3 mln. dekalitrių spirituotų gėrimų, tai 14,3 proc. mažiau nei 2008 m. Alkoholinių gėrimų mažmeninės kainos 2009 m., palyginti su 2008 m., padidėjo 9,2 proc. Alkoholinių gėrimų kainų didėjimą lėmė 2009 m. sausio 1 d. pradėtas taikyti didesnis akcizo tarifas. Taip pat įtakos turėjo 2009 m. padidintas pridėtinės vertės mokesčio tarifas. Ypač brango spirituoti alkoholiniai gėrimai. Jų kainos kito nevienodai: degtinė pabrango 14,8 proc., trauktinės – 14,5, viskis – 10,4, likeriai – 9,2 proc.⁶

Prekyba kontrabandinėmis prekėmis atneša didžiulius pelnus kontrabandininkams ir nemažesnius nuostolius valstybės biudžetui. Ekonominių ir finansinių nusikaltimų tyrimo sistemos funkcionavimo analizei atlikti Lietuvos Ministras Pirmininkas š. m. kovo 22 d. sudarė specialią darbo grupę. Šios darbo grupės išvadose dėstoma, kad Muitinės departamento skaičiavimais, 2008 m. į Lietuvos teritoriją kontrabanda galėjo patekti apie 1,3 mlrd. vnt. cigarečių, o 2009 m. šis kiekis išaugo iki 1,9 mlrd. vnt., jų rinkos vertė buvo daugiau kaip 600 mln. litų. Nusikalstamą verslą organizuojančių asmenų pelnas iš Lietuvos rinkoje parduotų cigarečių galėjo siekti 500 mln. litų. Galimos žalos dėl kontrabandinės prekybos cigaretėmis Lietuvos biudžetui dydis 2009 m. galėjo sudaryti apie 100 mln. litų nesumokėtų mokesčių.⁷

Galima išskirti tokias pagrindines kontrabandos pasekmes.

Kai kontrabandos mastai auga, vyriausybės metinės pajamos santykinai mažėja. Jeigu vyriausybė susiduria su fiskaliniais sunkumais, tai dažniausiai tenka išleisti į apyvartą papildomą pinigų kiekį norint subalansuoti pajamas ir išlaidas. Be to vyriausybė taip pat gali griežtinti mokesčių surinkimą tuo pat metu didindama ir pridėtinės išlaidas, kurios atsiranda pertvarbant mokesčių surinkimą, bet šios išlaidos gali ir nepateisinti laukiamo papildomų pajamų padidėjimo. Naujų mokesčių rinkimo taisyklių įvedimas irgi turi trūkumų. Jos ne tokios akivaizdžios kaip įprastos, o kartais ir nepakankamai realios. Naujos taisyklės gali sukelti ūkio subjektų nerimą, dėl to jie stengsis perkelti savo veiklą iš legalios ir oficialios ekonomikos į neoficialiąją arba nuslėpti dalį savo pajamų.

Plečiantis kontrabandinei veiklai, bendras ekonomikos pavaldumas blogėja. Tai mažina vyriausybės galimybes priimti racionalius sprendimus ir numatyti priimamų sprendimų pasekmes. Makroekonominio požiūriu valstybės statistikos institucijos negali tiksliau išmatuoti bendrojo vidaus produkto pokyčių (didėjimo arba mažėjimo), o vyriausybė negali tiksliai įvertinti sprendimams priimti reikalingų resursų. Tokio proceso pasekmės gali būti nepagrįstas pajamų mažinimas, augantis biudžeto deficitas, neteisinga ekonominių procesų samprata ir iš to kylantis klaidingas resursų paskirstymas. Neteisingi įvertinimai labiau tikėtini perėinamosios stadijos šalyse. Dažniausiai niekam nekylo abejonių, kad 10 proc. šešėlinės ekonomikos dydis yra beveik neišvengiamas. Tačiau šių 10 proc. įvertinimas BVP sudėtyje nereiškia, kad vyriausybė turės galimybių disponuoti atitinkama resursų dalimi. Problema yra, kaip apskaičiuoti BVP, nes realusis BVP dažniausiai yra didesnis, negu sugebama išmatuoti.

Vyriausybė neturi tikslios informacijos apie realų užimtumą. Realus užimtumas dažniausiai yra gerokai

⁶ Statistikos departamento duomenys.

⁷ Cigarečių kontrabandininkai pernai galėjo uždirbti 500 mln. litų, Verslo žinios, 2010 m. balandžio 7 d.

didesnis už apskaičiuotą, taigi pašalpos bedarbiams, kitos paramos rūšys gaunantiems mažas pajamas gali pasiekti ne tuos adresatus, kuriems jų labiausiai reikia. Į bedarbio pašalpą gali pretenduoti ir asmuo, gaunantis nemažas pajamas iš kontrabandinės veiklos, apie kurias nežino teritorinių darbo biržų darbuotojai.

Vyriausybė negali tiksliai nustatyti esamo infliacijos lygio. Pavyzdžiui, jeigu kainos šešėlinėje ekonomikoje auga sparčiau negu oficialiajame ekonomikos sektoriuje, tai realus infliacijos lygis yra didesnis. Šiuo atveju ekonominiai sprendimai, kurių imtis privaloma esant didesniems infliacijos pokyčiams, irgi nebus pakankamai racionalūs.

Šešėlinės ekonomikos augimas silpnina socialinę politiką. Vyriausybė visada reaguoja į savo metinių pajamų sumažėjimą, dažnai mažindama išlaidas socialinėms reikmėms, bet tokie vyriausybės žingsniai didina socialinę diferenciaciją.

Plečiantis kontrabandinei veiklai, gyventojai ir juridiniai ūkio vienetai yra linkę nesilaikyti taisyklių. Atsitinka ir taip, kad taisyklių nesilaikymas tampa norma. Su taisyklių nesilaikymo atskleidimu susijusi rizika mažėja ir tuo pat metu daugėja žmonių, nenorinčių laikytis taisyklių.

Šešėlinės ekonomikos plėtra keičia įmonių išlaidų dydį, struktūrą ir atitinkamas rinkos proporcijas. Visos išlaidos, išvengus mokesčių, mažėja. Tačiau tokiu atveju į nepalankią padėtį patenka mokantieji mokesčius. Dėl „patrauklių“ šešėlinės ekonomikos augimo alternatyvų pasiūla taip pat didėja ir darbuotojai yra vis labiau skatinami dirbti neoficialioje ekonomikoje. Mokesčių išvengti nesugebančių asmenų ūkininkavimo sąlygos pablogėja.

Valstybė, neturinti patikimos informacijos apie šešėlinę ekonomiką, kartais subsidijuoja, atrodytu, žlungančias įmones, kurios iš tiesų savo veiklą daugiau perorientuoja į kontrabandinę.

IŠVADOS

Šešėlinė ekonominė veikla neišvengiamai egzistuoja kiekvienoje valstybėje, tačiau jos mastas priklauso nuo valstybės ekonominės politikos, šalyje galiojančių įstatymų ir visuomenės požiūrio į juos.

Kontrabandos, kuri yra sudėtinė šešėlinės ekonomikos dalis, pagrindinė varomoji jėga yra noras išvengti mokesčių mokėjimo ir gauti papildomą naudą. Sprendimas nemokėti mokesčių nėra priimamas izoliuotai, atsižvelgiama į esamas socialines normas ir visuomenės, kurioje gyvena sprendimą priimantis asmuo, narių elgesį.

Išsamų neapskaitytos ekonominės veiklos tyrimą Lietuvoje tikslinga atlikti dar kartą, ekonominės krizės laikotarpiu. Tai patikslintų nelegalios ekonomikos mastą bei struktūrines charakteristikas ir leistų efektyviau spręsti šešėlinės ekonomikos problemas dabartiniu laikotarpiu ir ateityje.

Pagrindinė kontrabandos priežastis yra ryškus prekių kainų skirtumas Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse, iš kurių gabenama kontrabanda. Sumažėjus alkoholio kainų skirtumui, sumažėja ir alkoholio kontrabandos mastas. Dėl didinamų vartojimo mokesčių Lietuvoje nemažėjantis tabako gaminių, kuro kainų skirtumas didina motyvaciją užsiimti kontrabandine prekyba. Dėl to šių prekių legalios prekybos bei gamybos mastas Lietuvoje mažėja, šalies biudžetas praranda lėšas. Lietuvos mokesčių politika turėtų reaguoti į šiuos pokyčius.

Pagrindinės kontrabandos pasekmės: santykinai mažėja metinės vyriausybės pajamos; blogėja bendras ekonomikos pavaldumas, dėl to vyriausybei sunkiau priimti racionalius sprendimus ir numatyti priimamų sprendimų pasekmes; valstybės socialinė parama yra nepakankamai taikli, kadangi ja gali pasinaudoti ir nemažas pajamas iš nelegalios veiklos gaunantys asmenys; gyventojai ir juridinių ūkio vienetai yra linkę pažeisti esamas taisykles, o tai gali tapti norma.

LITERATŪRA

1. Dikovič, O., Karpuškienė, V. 2005: Tax Payment Evasion Problem. *The survey of the Lithuanian Economy*, No 1, p. 88–92.
2. Cullis, J., Jones, P. 1992: *Public Finance and Public Choice, Analytical perspectives*, Mc Graw-Hill Book Company.
3. Spicer, M. W. 1986: Civilization at a Discount: The Problem of Tax Evasion, *National Tax Journal*.
4. Gilys, P. 2006: Mokesčių našta ir tarptautinė mokesčių konkurencija, *Ekonomika*, Nr. 75, p. 7–19.
5. Juškienė, G., Markelevičius, J. 2003: The Non-observed Economy: Surveys and Estimations, *The survey of the Lithuanian Economy*, No 2, p. 92–98.
6. James, S. 2002: *Taxation. Critical Perspectives on the World Economy*, Vol. 2. Routledge.
7. *Oficialiai neapskaitytos ekonomikos Lietuvoje tyrimas, 2004*, Vilnius: Statistikos departamentas.
8. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas* (Žin., 2000, Nr. 89-2741).